

JEAN LOHISSE

KOMUNIKAČNÍ SYSTÉMY
SOCIOANTROPOLOGICKÝ POHLED

KAPITOLA 6: KOMUNIKACE S OTAZNÍKEM

1. **Čas podezření**
 - 1.1. Všeobecná pochybnost
 - 1.2. Kritika
2. **Informatický artefakt**
 - 2.1. Nová techné
 - 2.2. Nový logos
 - 2.3. Novořeč
3. **Netvarovost. Předpověď budoucího vývoje**
 - 3.1. Otázka jazyka
 - 3.2. Otázka mentality
 - 3.3. Otázka struktury

CÍLE POZNÁNÍ

- ✓ Je nástup nových technologií zvaných informační schopen od základu otřást konfigurací vztahů mezi lidmi? Nic neopravňuje k tomu, abychom rozhodli apriori, zda je informatizace společnosti předzvěstí zrodu nového systému komunikace. Otázka však stojí za to, abychom uvažovali o příslušné hypotéze. K tomu musíme ovšem nalézt autentické rysy „nové komunikace“ schopné vytvořit vedle jazyka, kolektivních mentalit a společenských struktur skutečný jednotný a autonomní systém srovnatelný s předešlými systémy epochy mluvení, psaní a masové komunikace, který by bylo možné postavit proti nim.
- ✓ Úvahy jsou zde zaměřeny do budoucna a omezují se na posouzení následující otázky: Co by se mohlo stát, kdyby lidé přistoupili na směr vývoje, který dnes naznačuje rozvoj informatiky?

1. Čas podezření

V roce 1973, když vypukla jomkipurová válka, organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC) zavřela kohoutky zásobující touto surovinou svět. Neduh, který už

řadu let podkopával iluzorní harmonii systému neochotného pohlédnout na své meze a nedostatky a který považoval vzpoury mládeže v Berkeley a v Paříži za dětské nemoci, se tímto násilným opatřením proměnil v těžkou krizi.

Činí-li masový systém z ekonomického dostatku jednu z podmínek své existence, stačí jedno období utahování opasků k tomu, aby se jeho soukolí definitivně zadrhlo? Je snad masovost v takovém případě pouhým zábleskem, epizodou či náhodnou událostí v dějinách civilizace? Nelze zapomínat, že v první polovině 20. století otřásl industrializovaným světem dvě světové války a bezprecedentní ekonomická krize, což však nakonec procesu vývoje k masovosti spíše prospělo. Nesmíme také zapomínat, že většina národů žijících na této zemi zná dnes industrializaci pouze zprostředkovaně.

Můžeme se proto spokojit s tím, že budeme nejasné pocity rodící se všeobecné nejistoty i intelektuální kritiku platnosti modelu, kterým řešíme aktuální problémy, považovat za krizi růstu? *Bezpečná* skleněná tabule, zpoza které člověk pozoroval svět, na něho nyní místý a s přestávkami vrhá odraz neznámých a nepokojivých obrazů chudoby, stárí, zoufalství, devastace, nezdaru, které nesou nejasné rysy jeho vlastní tváře. Jsou zde také podloženější pocity a promyšlenější kritiky. Má to všechno nějaké důsledky? Věci jsou ještě velmi mlhavé, abychom jim už nyní přiznali značnou důležitost z hlediska změny perspektiv. Proto jim věnujeme jen vedlejší pozornost.

1.1. Všeobecná pochybnost

Víra v materiální pokrok, která byla dogmatickým katalyzátorem industriálních aktivit 19. století, široce zobecněla a pevně zakořenila v mentalitě lidí, kteří těžili z dominantního období výrobců. Materiální blahobyt se jako nezbytná podmínka pro ostatní druhy štěstí stal postupně dostatečnou podmínkou pro štěstí jako takové. Masová komunikace ho učinila žádoucím pro všechny a představila jeho dosažení, a to okamžité a neproblematické, jako možné, či dokonce přirozené. Upevnila splynutí blahobytu ve smyslu „být“ a blahobytu ve smyslu „mít“ jako základní pravdu ve způsobu života konzumní společnosti.

Když se však opojení z hojnosti začne rozplývat, zabydluje se ve všeobecně rozšířeném maloburžoazním schématu neklid pociťovaný tím spíše, že se z pomalého hledání a trpělivého čekání staly nesnesitelné postupy, pokud ne přímo zlozvyky minulých společností. Dogma materiálního pokroku není sice ještě zdiskreditováno, objevují se však rozpaky nad jeho životaschopností, přinejmenším v kontextu krize, o níž doufáme, že brzy pomine, ale zároveň vidíme, že se zachytila drápkem.

Není jisté, zda lze tento pocit vysvětlit pouhou konjunkturálností. Štěstí, dané velmi rychle a bez většího úsilí na dosah všem, přestává být žádoucí. Placené dovolené, automobil, pohodlně zařízený domov jsou v jisté chvíli pouze nutným rámcem života, pouhým právem. Znovu se objevuje nevyřešený problém štěstí.

Je zde také nejistota. Masový člověk doufal, že jí bude moci uniknout, když se při realizaci svého osobního života odvolá na „ostatní“. Vyskytujeme se však v období, v němž má anonymní a bezstarostné „my“ příchutí odcizení a v němž je cena za jeho ručení bolestně pociťována jako cena za rezignaci a bezmocnost.

Ať je pochybnost prožívána na jakémkoliv stupni uvědomění a intenzity, podezříván je model, který masová média šířila par excellence. Lze se však domnívat, že většina lidí čeká pouze na signál, aby se opět vrhla do jeho náruče.

1.2. Kritika

Budu se zabývat třemi intelektuálními kritikami zformulovanými z hlediska komunikace typické pro masová média v jejich klasické podobě, tj. ještě před případnými změnami jejich použití v důsledku zavedení nových technologií. Tyto kritiky nezasahují systém masovosti v jeho celku, ale každá se týká jednoho z jeho stavebních prvků. Přilíší se u těchto věcí nezastavuji a přidávám tyto střípky do spisu k procesu vedenému za zavřenými dveřmi, který není zcela nový a který je podle mého názoru dnes příliš diskrétní, než aby mohl svědčit o nezvratných proměnách.

1.2.1. Úpadek aktivní role jazyka

Technický vývoj masových médií byl poznamenán neustálou snahou o redukci sémiotického průřezu prostřednictvím co nejbližšího přilnutí ke smyslové realitě. *High fidelity* tak nicméně vede ke sklouznutí k posunutému, znovu pojednanému a pasterizovanému reálnu, k poli iluzí mnohem spíše existenčních než optických. Taková situace by mohla přerůst v čím dál větší komunikační problémy.

Jazyk masových médií vystavený dvojímu tlaku, jak ze strany realismu, tak ze strany důmyslného klamu, ponechává jen velmi slabou marži pro aktivitu tvůrce, jehož hlas se nemůže od stěny manipulovaného znaku odrážet. Na druhém pólu jeho šíření připravuje úplnost poselství čtenáře-diváka-posluchače o jakoukoliv možnost vlastní interpretace. Všechno je řečeno a publikum i přes veškeré nuance, jimiž je nutno tuto poznámku doplnit, zůstává pasivní. Zároveň však není řečeno vůbec nic, či velmi málo, neboť zákon kulturní reprodukce prostřednictvím průmyslové mašinérie je zákonem sériovosti, opakování a konformismu.

A tak slabá tvůrčí investice a malé využívání masového jazyka vedou k situaci, ve které se jakýkoliv proces vzájemné výměny stává prakticky nemožným, pokud neprobíhá jako nápodoba. V tom spočívá, řečeno velmi zhuštěně, první intelektuální kritika masového modelu. Není však možné jakkoliv odhadnout stupeň jejího dopadu v případné obecné destabilizaci modelu.

1.2.2. Váha lhostejnosti

Druhá kritika, o níž se nyní hodlám zmínit, pranýřuje současný vzestup lhostejnosti v mentalitách. Kromě úpadku aktivní role sdělení by se mohl tento pocit alespoň částečně odvíjet od dvou jiných faktorů provázejících rozvoj fenoménů masovosti.

Je to především pomíjivost, *efemérnost*, jejíž model přinášejí produkty masových médií neustále. Masová kultura, která se více stará o konzumaci svých produktů než o jejich zachování, se prezentuje jako pomíjivější než kultura přistupující ke svým dílům s respektem. Je důležité si zejména uvědomit, v jakém duchu dochází ke konzumaci: v nevědomé jistotě, že poté, co spotřebovaný produkt zmizí, rychle se znovu obnoví reprodukován, pokud ně vylepšen, průmyslovým řetězcem. Právě podobný postoj vede v souladu s kritikou k efemérnosti, při níž je sotva vybalený produkt ještě s kousky obalu z umělé hmoty konzumován roztržitě, bez radosti z očekávání a bez lítosti z uspokojené touhy.

Souběžně s tím se nárůst informací, produktů kulturního průmyslu a společných obsahů nezpomaluje. Více než jindy se roztáčí kolotoč *kvantity*, druhý zmínovaný faktor, který je nutno dodržovat. Nepřetržitý přísun obrazů, zvuků a slov přivádí většinu našich informací o světě do kategorie „zpráv“ v tom nejefemérnějším smyslu toho slova. „Může-li veřejnost všechno znát, je připravena všechno zapomenout.“ (D. Bounoux, 1991, s. 254)

Kumulování efemérnosti a přemíry hojnosti plodí v důsledku banalizace lhostejnost. Toto zjištění možná vyjadřuje zrod mnohem obecnější a nezformulované obavy – obavy z exkomunikace, z pocitu, že v masovém systému už nenajdeme místo pro životně důležité prvky komunikace. Jakmile se tato situace stane nesnesitelnou, povede možná k hlubokému zpochybnění daného vzoru.

1.2.3. Řád a bezejmennost

Obecné aspekty společenské struktury si berou na mušku i jiné intelektuální kritiky.

Především je zde otázka *strukturální nestability*. Na obecném klimatu nestálosti se podílí pocit pomíjivosti, který se v mentalitách udržuje provozováním masové-

ho jazyka. Nevěrnost člověka vůči věcem by totiž mohla být spojována s tím, jak se stětvávají jeho vztahy k místům, s jeho putováním od profese k profesi, s pomíjivostí jeho závazků a s rozměry jeho vztahů k jiným lidem.

Neexistence ukotvenosti jako charakteristického rysu masové společnosti je důsledkem dezintegrace vesnických společenství a zároveň oslabení klasických elit. V této situaci se zdá, že se jedinci nakonec definují spíše svým pohybem, než příslušností a identifikací s určitými hodnotami či historií. Odloučení se rozšířilo na všechny skupiny, u nichž se závazek stal pouhou módní záležitostí. Život s partnerem i jiná uskupení jsou přitom, podobně jako produkty, konzumovány v prozatímních sdruženích, jsou předmětem přechodných nutkání. Kritika interpretuje termín „mobilita“ připisovaný masové společnosti právě ve smyslu nestability, a nikoliv ve smyslu vývoje či orientované transformace.

Do této analýzy se však dostává také další prvek – obžaloba *konformismu*. V dialektické logice masových jevů se pohyb odvíjí vždycky uvnitř sféry konformismu, od podobného ke stejnému, jako reprodukce a nikoliv jako radikální změna. Není vývoje, není pokroku, není záměrů. Nic není podstatné. Vše se odvíjí zde a nyní, bez jiné zásady výstavby než je průměr šířící všude stejnou plytkost. Ani přes osvobození v četných oblastech nepřinesla masová společnost podle této kritiky člověku svobodu.

Masová komunikace dopřávající hlas neosobnímu „bylo rozhodnuto, konstatováno, řečeno“ tedy riskuje, že se stane zároveň pseudokomunikací, která nedopustí nastavení zrcadla. A tak se uzavřený svět masové společnosti točí sám kolem sebe a uzavírá člověka do své vlastní odcizenosti.

Zdá se mi, že toto všechno, nejasné pocity spolu s podloženými analýzami, tvoří ještě velmi slabé podklady pro toho, kdo by chtěl poskytnout důkazy o nezvratné dezorganizaci struktury masového systému. Příznaky ohlášené smrti můžeme ve skutečnosti spatřovat jinde, v bleskurychlém vzestupu nových nástrojů komunikace, tak převratných na úrovni jazyka, mentalit a společenských struktur, že by mohly být předzvěstmi nástupu nového systému komunikace v blíže neurčené budoucnosti.

2. Informatický artefakt

Nové technologie, jimž se většinou říká informační, jsou dnes přítomné všude. Na pracovištích, v obráběcích strojích, montážních linkách, projekčních a správních kancelářích, laboratořích a výzkumných střediscích, bankovníctví a obchodě – na různých a stále se vyvíjejících stupních jsou jimi dotčeny všechny profese.

Tyto technologie se využívají i v sektorech, ve kterých bychom je čekali nejméně, např. v oblasti umění, při hudební tvorbě, v malířství, architektuře, kinematografii a také ve společenských vědách, při výchově, v lingvistice i při studiu Písma svatého. Nic zcela neunikne již skutečnému či možnému pronikání nových technologií, ani volný čas, chvíle trávené ve společnosti, ani prostor vzájemné komunikace či každodenní gesta.

Od roku 1973 hovoří experti OECD o vývoji systémů odvozených z informatiky a telekomunikací jako o „druhé průmyslové revoluci“. O rok dříve ohlásil *Japan Computer Usage Development Institute*, že roku 2001 dojde k nástupu „informační společnosti“. Od té doby hovoří řada vědeckých pracovníků a filozofů (představitelé ekonomické sféry neuvádím), ať se jim to líbí, nebo ne, o přeměně civilizace.

Jestliže se nám zde vnucuje termín „technologie“, děje se tak díky prostému lexikálnímu přenosu, nebo díky nakažlivosti anglického slova *technology*? Snad je v tom třeba spíše spatřovat dvojí složku – technickou (*techné*) z fyzických materiálů, *hardware*, a jazykovou (*logos*) ze symbolů, *software*. Tak by nové technologie nabyly podoby nových komunikačních strojů.

2.1. Nová techné

Nové informační nástroje (zatím omezují ideu komunikace jen tímto termínem) se nacházejí na styku tří proudů, které jsou zprvu oddělené či přinejmenším rozpoznatelné, později se však společně podílejí na technologických inovacích. Jde o *informatiku* chápanou jako soubor technik uvedených do chodu za účelem automatického zpracování informací. Jde o *telekomunikace* jako jiný soubor technik, který se podle pedantské definice týká veškerého přenosu, vysílání či přijímání znaků, signálů, písemností, obrazů, zvuků či informací všeho druhu, a to po drátě, radioelektricky, opticky či cestou jiných elektromagnetických systémů. A jde o oblast, která se globálně označuje termínem *audiovizuální*. Tento třetí proud zahrnuje elektronická média, v jejichž rámci zaujímá centrální místo rozhlasové a televizní vysílání.

Novinkou je fakt, že se v průběhu let tyto tři sektory začaly sblížovat díky přímé zainteresovanosti a společné účasti na objevech špičkových průmyslových odvětví – *miniaturizaci*, *budování sítí*, *digitalizaci*. Z této konvergence se rodí originální techniky. V důsledku dosud nevídaného propojování či křížení známých strojů se vytvářejí nové systémy, v nichž se ještě nedávno oddělená klávesnice, kabel a monitor spojují v jedno.

2.1.1. Nové nástroje

V roce 1969 vyvinul mladý inženýr ze Silicon Valley Ted Hoff prototyp jednoprocesorového počítače. Je součástí integrovaného obvodu z křemíku desetkrát menšího než poštovní známka a obsahuje vše potřebné ke zpracování a ukládání dat. Význam tohoto pokroku oceníme nejlépe, když si uvědomíme, že ENIAC, první počítač z roku 1946, který už nebyl elektromechanický, zabíral celý sál o rozloze 170 m², vážil třicet tun a měl 18 000 elektronek. Navíc je známo, že Hoffův minipočítač měl plnou výpočetní výkonnost svého o 23 let staršího předka! Procesory brzy zaplaví stále rostoucí počet nástrojů, od fotoaparátů po pračky a od skalpelů po dalekohledy. Od té doby jsou přinejmenším virtuálně ve všem, co si lze představit.

Tato *miniaturizace* nevídaná co do náročnosti na prostor bude provázena stejně nevídaným zkracováním času provedení požadovaného úkonu. Koncem 80. let potřebuje elektronika k provedení jedné operace 10–100 nanovteřin (stotisícin vteřiny). Za dvacet let je rychlost výpočtu jednotlivých počítačů podle typu stroje tisíckrát až milionkrát větší. Počátkem 90. let je v prototypu Alana Huanga procesor nahrazen souborem počátečních hodnot (*seed*) a místo elektronů přicházejí fotony, které se pohybují rychlostí světla.

Chápání a užívání času, vzdáleností a objemů je zpochybněno také *šířením sítí*.

Obě klasické sítě – kabelová i síť pokrytá Hertzovými vlnami – doznávají jak kvantitativního, tak kvalitativního rozvoje, který je od základu mění. Z kvantitativního hlediska se Hertzova síť radioelektrických vln neustále zvětšuje od dob pozemních retranslačních stanic, ale zejména od doby, kdy se do ní zapojily stále sofistikovanější a početnější družice. Současně s tím se zvětšují kabelové sítě. Výkonnost sítí se navíc značně rozšiřuje díky technickým zlepšením, jako je multiplex a zejména optické vlákno. To zvyšuje propustnost ve srovnání s koaxiálními kabely a Hertzovými vlnami stokrát až tisíckrát.

Neméně nevídané je přijetí *numerického kódu*. Úkol spočívá v transponování všech lidských symbolů (písmen, číslic, obrazů, zvuků) do různých konfigurací elektrických impulzů: psát instrukce tedy znamená napsat sled číslic v dvojkové číselné soustavě (*binary digit*), přičemž 0 obvod otevírá a 1 zavírá. Na této úrovni jde ještě o prosté kódování/dekódování podobné tomu, k němuž např. dochází při přeměně zvukových vln na elektrické vibrace u mikrofonu a vice versa u reproduktoru. Pro zpracování dat je však zapotřebí vytvořit celý soubor pravidel pro uspořádání instrukcí.

2.1.2. Nové procesy

S těmito instrumentálními zvláštnostmi jde ruku v ruce nový charakter technologií spočívající v řadě funkčních charakteristik spojených se zaváděnou logikou, a zejména s originálními podobami komunikace a konceptualizace.

Především je zde *logické zpracování*. Logické funkce jsou naprogramovány a uzavřeny do programů zvaných software. Z hlediska uživatelů jsou postupy dány. Software je pro ně něco jako černá skříňka, s níž můžeme pouze manipulovat v mezích striktně kompatibilních s algoritmy, které ji tvoří. Logické zpracování dost přirozeně vedlo k projektu sestavit „inteligentní“ stroje nikoliv už pro pouhé počítání, ale pro zvládání myšlenkových pochodů. Oblast automatického myšlení vyprodukovala první úspěchy umělé inteligence zvláště v expertních systémech pro řešení specifických problémů. Tyto systémy však byly aplikovány také na rozpoznávání tvarů a rozpoznávání/generování přirozených jazyků.

S výše uvedeným je přímo spojena *interaktivita*, která určuje způsob vlastního přístupu k novým technologiím. Označuje zvláštní typ dialogu, nastoleného mezi uživatelem a strojem, vedeného nejčastěji přes prostředníky – klávesy či *mysi*. Příkazy jsou dávány ve formátu a s významem, které odpovídají příslušnému operačnímu jazyku. Stroj odpovídá sděleními o svém postupu podle instrukcí, ale také nabídkou logických možností (menu) pro volbu další operace.

Je zde ještě *simulace*. Tento proces umožňuje zkonstruovat celý virtuální svět obrazů a prostorů, stejně jako vyprávění či mechanismy zpracované zcela podle představových modelů. Například v počítačové grafice je obraz utvořen pomocí numerických informací čerpaných z číselné matrice počítačové paměti. Není už tvořen hmotou, jako olejová barva či krystaly bromidu stříbrného, ani energií, jako elektrony modulované videem. Na tomto simulačním základě umožňujícím chápat realitu zcela novým způsobem (nebo vytvářet realitu novou, *sui generis*, jak o tom ještě pojednám níže) fungují všechny nové technologie, a to způsobem, který není bezprostředně tolik zjevný.

2.1.3. Nová média

Vytvářejí instrumentální inovace a revoluce vyvolaná procesy jejich fungování také dosud nevídaná komunikační média?

Sbližování informatiky, telekomunikací a audiovizuálních systémů vedlo ke značným restrukturalizacím v oblasti masových médií. Příklad televize zvláště dobře ukazuje, k jakým přeměnám už došlo či stále dochází. Je ještě televizí ve starém (dobrém) smyslu masových médií a s nesmazatelnými stopami s ní spojenými

televizní vysílání, které k rituálním informacím a zábavě přidává informační a komunikační služby (kanály zaměřené na předpověď počasí, obchodování s nemovitostmi či seznamování)? Je jí televize, na jejíž obrazovce běží text, televize, která už není výhradně přijímačem, ale nutným doplňkem videopřehrávače, přehrávače DVD, elektronických her, domácího mikropočítače, elektronické pošty, kdy se platí za jednotku (*pay-per-view*) či za kanál (*pay-TV*)? Je na místě spatřovat v posunu od televize jako předmětu k televizi jako službě „nové“ médium? Fragmentace obrazovek a praktik jistě nevylučuje „rozmanitost téhož“, zejména v oblasti informací a zábavy. Ať už jsou však způsoby využití a z nich plynoucí užitek jakékoli, je zde stále technická možnost postupovat jinak a vymanit se z diktátu techniky, jímž se částečně ospravedlňovala koncentrace masově mediálních nástrojů.

Celek složený z informatiky/telekomunikací/audiovizuálních systémů může však nabýt většího odstupe od spojování s přístrojovým vybavením a jeho klasickým využitím. Poskytování informací po síti a multimédia by mohly být předzvěstí médií *jiné povahy*. Už se buduje *kybernetický prostor*, virtuální prostor, v němž elektronické, fotonické a bionické informace cirkulují *on-line* v obrovských numerických potrubích zvaných informační dálnice. Kromě prototypů je prvním vozidlem prohánějícím se po těchto cestách *internet* zrozený ve Spojených státech roku 1969. Jeho třemi základními funkcemi jsou elektronická pošta, přístup ke vzdáleným počítačům a přenos informací či jejich souboru. Nelze snad v případě internetu hovořit o skutečně novém médiu, které v žádném případě nemá nic společného s masovými médii jako nosiči homogenních a prchavých produktů?

2.2. Nový logos

Nástroj je daleko víc než pouhý instrument. Od samého počátku vytváří sociální struktury, zasahuje do způsobů myšlení, usměrňuje obrazotvornost, podmiňuje chápání světa. Kolo, knihtisk, parní stroj, přechod od chladných zbraní ke střelnému prachu hluboce změnily vztahy mezi lidmi a komunikační sítě.

Funkční prodloužení lidského těla – stroje jako protézy – vyvolaly v člověkovu pocitu, že může překonat fyzická omezení svého těla. Pro McLuhana jsou elektronická média jakousi extenzí nervového systému a celá řada autorů vidí v počítači extenzi mozku jako lidského orgánu.

Opustíme-li toto instrumentalistické hodnocení, rychle zjistíme, že existují stroje, které nejsou pouze protézami, nebo jimi nejsou vůbec. Hodiny například za protézu považovat nelze. Nezvyšují totiž ani sílu lidských svalů, ani pronikavost

smyslů člověka. Je to *autonomní* stroj. Přizpůsobením času ke svému vlastnímu rytmu vytvořily hodiny doslova novou realitu, jak to velmi správně poznamenal Lewis Mumford: „Věčnost postupně přestala být jednotkou míry a kritériem činnosti lidí. Hodiny oddělily čas od lidských událostí a přispěly k vytvoření víry v nezávislý svět, ve svět měřitelných matematických sekvencí.“ (L. Mumford, *Technique et civilisation*, fr. překl. Paříž, Seuil, 1950, s. 14)

Hodiny byly nejdůležitějším z autonomních strojů až do příchodu počítače. Počítač je stroj, který zpracovává informace, ale který je také automaticky organizuje, řídí operace, analyzuje situaci a bere na sebe iniciativu k zahájení akce. Počítač a nové technologie, které do své stavby začleňují mikroprocesor, jsou koncipovány, naprogramovány, finalizovány, kontrolovány a řízeny člověkem. Na druhé straně však počítač a nové technologie koncipují, programují, finalizují, kontrolují a řídí společenské prostředí a přirozený ekosystém. Stroj poskytuje svým programem vzor striktní organizace a účelnosti zaměřené na efektivnost.

Nový charakter nových technologií je tedy třeba hledat nejen v nástrojích, ale také v jejich *diskursu*.

2.2.1. Produkce smyslu

Bit, definovaný jako událost řešící nejistotu receptoru postaveného před alternativu, jejíž obě východiska jsou pro něho stejně pravděpodobná, byl zpočátku pouhou praktickou pomůckou pro měření materiální efektivnosti a nástrojem ekonomické kalkulace. Vedený těmito praktickými starostmi pokládal Claude Shannon informace výhradně za pozorovatelnou a měřitelnou veličinu. Nelze mu vyčítat, že vymezil informacím místo v uzavřeném fyzickém světě. Smysl informací tím není nikterak popřen, ale ponechán v antroposociálním kontextu, „kde dochází nejen ke komunikaci, ale také k produkci smyslu“.

Edgar Morin se nicméně domnívá, že Shannonova teorie informací zatemňuje antroposociální substrát, jehož existenci předpokládá: „Jelikož inventář bitů odráží pouze nepravděpodobnost organizace (diskursivní, produkující smysl), a nikoliv samotnou organizaci, je pro nás nemožné rozlišit ve stejném nepravděpodobném souboru prvků (písmen, slov) mezi organizovaným uspořádáním (diskurs, báseň) a náhodnou juxtapozicí.“ (E. Morin, 1977, s. 304)

Vůči smyslu je digitální operace indiferentní, není však neutrální. Když si Michel de Certeau položil otázku, zda je možno digitalizace využít v oblasti historiografie, zjistil toto: „Už od elementární úrovně jednotek určených ke zpracování vylučuje matematická operace z velmi dobrých důvodů celé velké, historicky platné oblasti. Vytváří obrovské množství odpadu vyprodukovaného

počítačem a nahromaděného kolem něho.“ (Michel de Certeau, „Informatique et rhétorique: l'histoire“, *Traverses. Les rhétoriques de la technologie*, Paříž, Minuit, 1982, s. 30)

Digitalizace informací vede k představě o skutečnosti jako matematicky zpracovatelnému předmětu. Díky-rozkouskování až na atomy, nezbytné přesnosti a nutné digitalizaci se však ukazuje, že zakódování paradoxně omezuje míru skutečnosti a činí ji přibližnou. Informatika tak pracuje s vysoce formálními jednotkami a produkuje diskurs vedle skutečnosti.

Veškerá symbolika existuje zajisté pouze v odstupu, který si vytváří ke skutečnosti, již označuje. Abstrakce zde nicméně nutí upustit od odkazu ke konkrétnímu či imitovaným představám konkrétní i k empirické intuici kvůli práci s abstraktními formami. Potlačí-li kódování zahájené Claudem Shannonem šum linky ve jménu racionálnosti, přesnosti, univerzálnosti a efektivnosti, riskuje zároveň, že zabije skutečnost nastolením království informatizující informatiky.

2.2.2. Kybernetizovaná řeč

Nabídkou svých kódovaných itinerářů pro dosažení takového výsledku vnucuje informatika striktním metodologickým pravidlům zbaveným všeho náhodného určitou podobu logiky. Tento postup je dobře definován algoritmem, čili „specifikací sledu operací, které mají být provedeny v daném pořadí tak, aby správně a bez výjimek vyřešily všechny problémy dané třídy“.

„Intelligentní“ stroj má strukturovat interakci, nahradit lidský prvek v určování komunikačního rámce. V „umělé inteligenci“ počítače už nepracují s čísly, ale s logickými implikacemi. Tento typ inteligence se zcela rozchází s humanistickým modelem založeným na kritickém duchu a soudržnosti znalostí integrovaných do promyšleného souboru.

„Spojil jsem komunikaci a ovládání“, psal Norbert Wiener. Edgar Morin koriguje: „Kybernetika podřídila komunikaci ovládání.“ (E. Morin, 1977, s. 252) Je-li kybernetika skutečně spojena s předáváním a výměnou informací, usiluje zároveň o přeměnu těchto informací na program, o poskytnutí stroji možnosti obsluhovat, kontrolovat, řídit operační instrukce (ukládání, zpracování, definice). Místo toho, aby kybernetika sbírala informace či upřednostňovala komunikaci, stala se totiž podle Morina „nikoliv vědou, která komunikaci organizuje, ale vědou o ovládání prostřednictvím komunikace“ (Ibid., s. 238).

Kdyby se tato fakta a úvahy týkaly pouze vzájemných vztahů mezi stroji či vztahů, které s nimi udržuje člověk, „kybernetizace“ takového „jazyka“ by zde naši pozornost nepoutala. Tato vyhrazená užití však rychle postihla skutečnosti

mnohem širší. Teorie komunikační organizace má tak tendenci vystupovat jako model nejen pro umělé stroje, ale pro jakýkoliv typ organizace. Počítač už neskrývá svoji ambici nabízet, pokud ne přímo vnucovat, univerzální jazyk. S ním by mohla být lidská komunikace posuzována podle typů informatické funkčnosti umělého stroje.

Skutečný rozdíl ve srovnání se specificky lidským dialogem nespočívá v tom, co odděluje předurčenost od nahodilosti (rozdíl odstiňovaný současným vývojem technologie). Spočívá ve faktu, že informatický model dialogu pomíjí to, co je polem dialektické rezonance mezi dvěma póly. Pohybuje se v poli funkčnosti, nikoliv smyslové rozumnosti. „Stroj, který iniciuje dialog dobře fungujícím programem, téměř nepřipravuje ke smyslovému konfliktu, který vzniká ve vztazích mezi lidmi vždycky, když po překonání banalit chtějí tyto vztahy dospět k poznání jinnakosti a postupovat dál v dialektickém poznávání záhad života.“ (D. Peccoud, 1981, s. 287) Pro filozofa Gilberta Hottoise spočívá proces informatizace v „systematickém vpisování symboliky do techniky prostřednictvím selektivního předělávání a ukládání lidského vědění do databank a cestou postupného vnucování lidskému jazyku operační syntaxe technických jazyků“ (G. Hottois, 1984, s. 110).

Pokud se potvrdí, že si technika postupně osvojuje symbolický řád jeho technizací, bude se jednat o zcela jinou věc, než o pouhou překladatelskou operaci z jednoho jazyka do druhého. Bude třeba přinejmenším myslet na možnost substituce, mutace jazyka.

2.3. Novověč

Vzhledem k příliš čerstvé novosti a rychlému vývoji tohoto jevu lze sice zatím vyslovovat pouhé domněnky. V jeho nejistém pokračování se však už profiluje celá řada ideologických dopadů. Jestliže lidé odedávna promlouvali o technice, musíme konstatovat, že dnes technologie také promlouvá – sama o sobě, o světě a o člověku.

Existuje především požadavek uskutečňovat vše, co je technicky uskutečnitelné. Vědecká technologie dodržuje pouze svůj vlastní zákon, který jí přikazuje realizovat vše, co se ocitne v jejím dosahu. Pokud souhlasí s integrací člověka do svých dobrodiní, pak ho zrovna tak zatáhne i do svých neblahých skutků. Tím odmítne svou integraci člověkem, který by jí chtěl vnutit vyšší zákon. Pokud se technika vpíše do kultury, učiní tak proto, že ji chce usměrňovat.

Tuto obavu bezpochyby nesdílejí všichni. Celá řada filozofů se dnes domnívá, že výzva nových technologií není technologické povahy, ale spočívá spíše v rovně jejich užívání, přesněji řečeno jejich přivlastnění uživateli a inovace v užívání.

Odsud už zbývá jen krok k vyhlášení, že všechno je otázka užívání. Ti, kteří v souvislosti s novou technologií prohlašují, že neexistuje technologický determinismus, že je pouze dobré či špatné užití, činí tento krok příliš rychle. Daniel Bougnoux ukazuje kárajícím prstem na Heideggera i na Frankfurtskou školu, na Jacquesa Ellula, Luciena Sfeze i Michela Henryho a vytýká kritikům techniky, že nesestoupili až na úroveň jejího sociálního užívání. Naproti tomu Edgar Morin považuje za bláhevost nevidět, že se za informatizovanou sociální komunikací skrývá ovládnání přístroji, nejasná a dostatečně nepoznaná vazba mezi komunikací a ztročením. Už pouhá existence sporu, který se zřejmě neomezuje pouze na tyto dva příklady, stačí k tomu, aby přinejmenším dosvědčila otazníky vyvolané možností právě probíhající proměny.

Ve stejném smyslu je zde nutno poukázat na ideologické souvislosti druhého prvku. Máme-li hovořit o novém jazyce, musíme uznat jeho objektivnost, jíž dosahuje svou neosobní, matematickou, operační povahou (tj. produkcí výsledků). Je však nutno se ještě dohodnout, co tento termín znamená.

Informace, jak je chápal Shannon, jsou objektivizovány v úplném oddělení prvku-signálu od různých významů, které jsou mu dávány různými odpověďmi receptorů. Je to konstrukce, nikoliv danost skutečnosti. Existuje nicméně nebezpečí, že se informace objektivizovaná na úrovni formy spojí s objektivní informací na úrovni významu. Je však třeba jít dále.

Operační diskurs může být považován za objektivní ve smyslu, v jakém pracuje s objekty. V dialogu člověk-stroj se počítač a uživatel stávají postupně příkazcem i vykonavatelem: vysláním svých otázek vyzývá stroj člověka, aby na zformulovaný dotaz správně odpovídal prostřednictvím předepsaných forem. Jakmile se tím, kdo vysílá, stane člověk, sdělí své příkazy stroji, který je tak rovněž vyzván, aby odpověděl. Nastává tedy objektivní komunikace. V této výměně se žádný z partnerů ani na okamžik nestává subjektem komunikace. Situace je velmi jasná, když ji srovnáme se symbolickou komunikací, která implikuje sdílenou přítomnost účastníků, intersubjektivní účast.

Ani zde nevyvstává tolik otázka vzniku nového jazyka, jako jeho možného pro-
sazení v podobě vzoru pro komunikaci mezi lidmi v hypotetickém systému *netvarovosti*.

3. Netvarovost. Předpověď budoucího vývoje

Ohlašuje se každý velký pohyb civilizace k novému globálnímu komunikačnímu systému grandiózní iniciativou kovodělníků? Na úsvitu dlouhého období,

kteří vedlo k epoše psaní, jsme byli svědky triumfu hutnictví nad kouzly, jimiž vesničané zaháněli kováře a jeho znesvěcování matky země. Na prahu moderní doby se opět setkáváme s kovodělníky, kteří tentokrát nastolují novou éru ve společenských strukturách, mentalitách a systémech komunikace mezi lidmi: horníci v kamenouhelných dolech, valčíři, dělníci u vysokých pecí severoevropského průmyslu a také taviči, zlatníci a raziči mincí přispěli k prosazení známého principu tisku v celocivilizačním měřítku. Je věcí čiré náhody, že se dnes pro rozvoj elektroniky, telekomunikací a informatiky opět ukazuje jako rozhodující rozvoj metalurgie, a to zpracování germania, galia, india, yttria, těchto vzácných prvků ztracených v Mendělejevově tabulce?

Každý významný komunikační systém taky existoval v takovém společenském prostoru, kde se mohl nejlépe realizovat jeho potenciál. Takovým prostorem byla vesnice pro epochu mluvení, město pro epochu psaní, megapole pro epochu masové komunikace. Stane se novým prostorem budoucí komunikace technopole (čili „kybernetický prostor“)? Tento prostor, o jehož uchopení se ještě včera pokoušeli filmoví a literární vizionáři i tvůrci kreslených seriálů, se dnes utváří před našima očima. Prostor osázený informačními silami, provrtaný přísně tajnými chodbami, obehnaný neviditelnými kabely, svět uzavřených a vzájemně propojených buněk. Prostor, v němž je vše v pohybu, ale nic se nepřemisťuje. Prostor redimenzovaný, roztržštěný (kilo, mega, giga) a implodovaný (micro, nano, piko, femto). Také však prostor nemateriální, virtuální, v němž se všechno redefinuje a rozřeďuje. Planeta jiného světa. Otřesy v pojetí a vnímání času a prostoru dávají tušit změnu galaxie a z hlediska mého vyhraněnějšího přístupu i systému reference a vztahu k jazyku, ke struktuře společnosti a kolektivní mentalitě.

3.1. Otázka jazyka

Čím by mohl být jazyk lidí v informatizovaném komunikačním systému? Jak na úrovni formalizace, tak na úrovni diskurzu činí jazyk nastolený informatickou praxí rázný konec se způsoby vyjadřování a postupy známých typů jazyka minulosti.

Velmi synteticky připomenu, že epocha mluvení používá ve svém živém jazyce znaků blízkých přírodním. Jsou těsně spojeny se životními rytmy, s rytmy těla, země, vesmíru. Podle Dogonů je symbol řeči světa. Znak a předmět stojí tak blízko vedle sebe, že se mohou ve svém magickém užití zaměňovat. S písmem, které vede k epoše psaní, se prosazuje konvence. Při rozumovém přístupu získává znak odstup od předmětu, který zastupuje zprostředkovaně. Neponechává si však ani jeho podstatu, ani dokonce jeho podobu. Situace je méně zřetelná v epo-

še masové komunikace, kdy vynalézavá kombinace přirozeného a konvenčního otvírá cestu *znaku pravdivějšímu než příroda*. Z tohoto hybridního spojení se zrodí klamná představa.

Kdyby snad digitální formalizace informatiky měla být vzorem pro znak v jazyce lidí zítřka, proti podobnému, konvenčnímu a imitovanému by v takovém případě stálo to, čemu navrhuju říkat *strojové*. Rozumím tím fakt, že základ znaku se už nenachází ani ve světě, ani v myslí, ani v mediální transpozici, ale spočívá ve formalizaci dat prostřednictvím stroje a jejich strojovém zpracování, a to bez jakéhokoli jiného odkazu, než k těmto znakům samotným. Dalo by se říct, že znak zde již není pro věc a není s ní nijak spřažen. Znak se stává znakem pro znak, k němuž neexistuje jiný přístup, než prostřednictvím odborné manipulace klávesnice, disket a monitorů.

V této prognostické a typologické vizi tak stroj na sebe bere v rovině mechanické činnosti to, co bylo až doposud součástí výrazové podstaty myšlení. Výraz myšlení se tedy musí přetavit, přizpůsobit se od základu novým podmínkám, které jsou podmínkami „exaktního“ jazyka. Ten je sám nositelem projevu exaktního myšlení, které má tendenci se v tomto projevu zcela vyčerpat.

Lze namítnout, že člověk má v sobě věci, které se přenášejí, ale které nelze formalizovat: emoce, pocity, všechno, co má sídlo v pravé hemisféře jeho mozku (procesy analogické, intuitivní, nelineární, simultánní). Jazyk stroje je vysoce výkonný pro interpretaci „pevných“, nedeformovatelných dat, je však bezmocný vůči „měkkým“, vysoce syntetickým a vysoce „globálním“ datům, kde se nejlépe cítila epocha mluvení, kde už však písmo od počátku signalizovalo své meze. Od té doby nemůže být ani řeči o „strojovém zpracování“ lidského jazyka.

Má tedy být symbolická a vztahová úroveň jednou provždy mimo dosah stroje? Nemohla by být komunikace zítřka mimo povrchních vlivů transformována všeobecným rozšířením nového jazyka?

Přesuneme-li otázku do kontextu komunikačních systémů, není odpověď ani zdaleka samozřejmá. Rozbor vzájemného překrývání jazyka s kolektivními mentalitami a strukturami společnosti neumožňuje vyloučit z okruhu možností zrod radikálně nových způsobů bytí ve světě i ve vztahu k ostatním prostřednictvím jazyka. Budeme tedy nadále pozorní ke slově a k místu, které jim připisuje každodenní život jako indikátorům posunů významu v mentalitách a změn v tvářnosti společenských vztahů.

Termín komunikace v globálním smyslu, jehož se přidržuje moje analýza, byl v různých obdobích právem chápán velmi různě. Ve společnosti epochy mluvení dominuje právě význam společného *sdílení* a účasti, zespolečenštění. Úkolem ko-

munikace je zejména udržovat jednotu skupiny a rozvíjet konsensus. Pro potřeby individualizující mentality a segmentarizující struktury společnosti však v epoše psaní převládá spíše význam *rozdělení*, výměny. Prostřednictvím rukopisu překonává komunikace čas i prostor a třídí svět na obchodní kompetence a profese všeho druhu. V epoše masové komunikace nabývá termín třetího významu – *šíření* a sdělování. Tento význam, nesený médii, tj. hromadnými sdělovacími prostředky, zaujme čelné místo a vydá se vstříc neodlišeným a anonymním očekáváním.

V roce 1950 se nicméně ke starým významům termínu komunikace přidává význam zcela nový: „Jakýkoliv dynamický vztah, který zasáhne do fungování něčeho.“ Zde přestává být komunikace sblížením mezi subjekty a stává se propojením strojových koncepcí. Fakt, že v této chvíli se z hovořícího člověka stává emitor a z člověka naslouchajícího receptor, že obsah už odvozuje svou existenci pouze od vlastní struktury, již představuje významné prvky probíhající změny. Železný jazyk vědy a techniky tak vyznačuje první etapy možného ovládnutí všedního života.

Ke sdílení, rozdělení a šíření se tak přidává čtvrté obecné chápání komunikace, jímž je komunikace jako propojení či *komutace*. Zde, jak velmi dobře píše Edmond Couchot, „výpověď nepochází od jiného mluvčího, ale od stroje, či spíše od křížení obojího.“ Dále v jádře tvrdí, že v této rodicí se kultuře není už podstatné spojovat prostřednictvím komunikace dva subjekty. Není podstatné mít něco společného, není ani podstatné se vyjádřit. Podstatné je komutovat, či jak se dnes ve Francii říká „napojit se“ (E. Couchot, 1985, s. 42).

To vede přímo k otázkám o mentalitách při netvarovosti.

☉ 3.2. Otázka mentality

Nevynalezne „digitální“ společnost zítřka, která už dnes klade důraz na tlačítka automatů, dálkové ovladače a různé klávesnice, nový způsob chápání světa prostřednictvím prstu? Kromě nového způsobu osvojování světa či skrz něj by se mohl jednoho dne zformovat nový stav ducha, který by partikularizoval přístup, řídil pohled a interpretaci, upřednostňoval určitý předmět, jev i hodnotu a přitom zatemňoval ostatní.

Zopakují příklad vnímání času, které, jak jsme viděli, svými variacemi hluboce poznamenalo kolektivní mentality a jejich proměnu. Hypotetické rozšíření informatických technologií do všech sektorů života jedince i kolektivu by mohlo vést k radikálnímu přesměrování způsobů bytí a konání.

Jak velmi správně poznamenal Mircea Eliade, tradiční kultury anulují každá po svém uplynulý čas, ruší dějiny kontinuálním návratem do času počátků, opaková-

ním kosmického aktu. Člověk žijící ve společnostech epochy mluvení, říkám já, je uvnitř času, který ho zahrnuje do přítomného okamžiku věčnosti. Je v kruhu. Kosmický kruh vytváří zároveň čas věčný i přítomný, nehnutost trvání i pohyb obrozování. V tomto kontextu přirozené časovosti, kdy společenství a prostřednictvím něho i jedinec sdílejí cyklický proud života, se společenský ani historický čas nemůže jako takový utvořit.

Kruh se láme a čas začíná vládnout se zrodem písma. S lineárním obrazem času přichází představa o jeho nezvratnosti (čas, který uplynul, nelze nikdy dohnout) a také o jeho smyslu a směru: helénské myšlení je posedlé biblickou koncepcí o pochodu za světlem, nebo fatálním pádu do nicoty. Písmo, které vyzvedává větu, vytváří a poskytuje model plynutí. S písmem se rodí nová, autonomní paměť, jejíž používání v odloženém čase buduje nové myšlení a nový vztah se světem i mezi lidmi. Upevnění symbolů a jejich přísná linearizace v abecedním písmu převracejí perspektivy a zaměřují ducha k logice stopy, tam, kde je čas zrání a tvořivé trvání.

Na úsvitu moderní doby objevuje rodící se masový systém mechanizaci času, která je podmínkou seriálního zobrazování společnosti s cílem „definovat mechanický výpočet trvání v čase, podrobit dějiny kruhovému a neměnnému pohybu ručičky, posléze uplatnit tento programatický postup na co největší počet činností co největšího počtu lidí“ (J. Le Goff, „Temps de l'Église, temps du marchand“ in *Annales ESC*, díl 15, 1960, s. 335). Když později nastupuje konzum, měřený a standardní čas se stává časem volných chvil pro každého. Přítomným časem drobných zpráv a šestákových románů, zprostředkovanou chvílí, kdy událost ustupuje zprávě, momentem, který neustále mizí a zase se přivádí k životu klamem průmyslové reprodukce. Časem, kde je kruhem ciferníku, přímkou ručičky a věčným pohybem kyvadla vše dotčeno, ale nic se nezachová. Zdáním věčného návratu, kdy se staré časy stravují v konzumu.

Informatika se svým digitálním časem zavádí dnes v každodenním životě viditelně nový vztah k času. Čas interaktivních a konverzačních režimů už není časem médií. Krásně to zformuloval Edmond Couchot, podle něhož je to okamžitý čas bezprostředních okamžiků, který už není orientovaný od minulosti k budoucnosti a který už nic nepředstavuje. Označuje současnost, simultaneitu. Ať už to současný člověk chce, nebo ne, od vědce až po pomocného dělníka se dnes ocitá vržen *mimo čas*.

„Reálný čas“ však čas jako takový neodstraňuje, ale spíše vytváří čas, který ještě neexistuje, vytváří eventualitu. Na scénu vstupuje virtuálnost. Data uložená do paměti stroje jsou stále k dispozici pro jakékoliv seskupování, rozložitelnou kon-

frontaci, zálohu možností. Tam, kde písmo rozvíjelo myšlenku zachování minulých fakt cestou fixace a jejich následného vyvolání k životu a regenerování četbou, přichází s informatikou jakýsi druh paměťového modulu budoucnosti, kdy je manipulace dat, jejich vizualizace a čtení pouhou řadou eventualit.

Uvolní emblémy, legendy a pojmy v mentalitách netvarovosti své místo digitálními obrazy? Uvolní kolektivní paměť minulosti, mýty či historie, sociální imaginárno jako obrazové představy globální společnosti své místo bezprostřední paměti budoucnosti?

Za mylná pokládám dvě spojená tvrzení: že účinky technických inovací závisí výhradně na typech jejich užití a že se vliv nové techniky logicky projevuje pouze v rámci jejího skutečného fungování. Takové představy vedou k ignorování změn, k nimž technologizace vede na úrovni sociálního a kolektivního imaginárna. Přesněji řečeno, vedou k přehlížení dvojího pohybu, kdy technologické inovace na jedné straně vyvolávají změny v sociokulturních hodnotách, a kdy naopak společnost a jedinci přijímají tyto inovace a činí z nich součást společného úsudku. Nové technologie jsou zároveň vektory i prvky vloženými do pole snů, mýtů a nadějí. Vpisují se do celého světa představ, který se nemůže zredukovat na pouhé dimenze skutečného použití.

Od času použitého jako příklad se tak otázka přemísťuje k rozlehlejším a pohyblivějším prostorům, které mentality otevírají reálnu a imaginárnu. Ponecháme-li technice možnost vykonat její vlastní práci, aniž dáme jejímu pohybu směr lidsky preferovatelného záměru, jaké podoby pak může nabýt reálno a imaginárno v mentalitách zítřka?

V každém velkém typu společnosti označeném podle komunikačního systému, který privileguje, se vztah reálno/imaginárno značně a významně měnil. Pomineme-li zjevné rozdíly jako věk a pohlaví, uvědomíme si, jaký odpor mají společnosti epochy mluvení k odlišnostem, které by mohly vést k ohrožení jejich jednoty od organizace společnosti po duševní život, od jazyka po kulturu. Oddělení reálna od imaginárna nemá proto v mentalitě epochy mluvení místo. Vzhledem k tomu, že nedošlo k odlišení reálna od imaginárna, nelze ani říct, že se tyto dva aspekty navzájem dynamizují. Oba sdílejí společnou podstatu i společnou existenci. Věci neviditelné, fantastické, mýtus i víly jsou uhněteny z reality s vesměrnými dimenzemi.

S epochou psaní, která oddaluje myšlenku od člověka, se reálno a imaginárno oddělí a každý z těchto aspektů bude v nové společnosti plnit autonomní úlohu, přičemž je samozřejmě nutno pečlivě odstiňovat radikalizaci tohoto oddělování v konkrétních životních situacích. K reálnu se přimkne věda, ať už jde o teologii

či metafyziku. K imaginárnu pak poezie v nejšířším slova smyslu. S reálnem se bude postupně spojovat představa racionálnosti a serióznosti. S imaginárnem inspi-
rance a neodůvodněnost. A tak každý z těchto aspektů přítomných ve společnosti
vede, či je vnímán jako že vede, oddělenou existenci, či dokonce protikladnou
vůči druhému aspektu. Oddělení reálna od imaginárna bude zvláště zřejmé v zá-
padních společnostech epochy psaní, které jen nerady připisují citovosti stejný
status jako ideálnímu, později empirickému rozumu v době už probíhajících no-
vých přeměn.

Tyto změny vedou k systému masové komunikace s jeho dialektickou energií,
která nově artikuluje protiklady. Reálno a imaginárno se z nového pravidla ne-
vymykají. Mezi nimi dochází díky masmediální mašinérii k přílivu a odlivu. Re-
álno zde definované jako prožívaná každodennost je vytříbené, zbavené
banálnosti, popisované v superlativech, „zúžasňované“ fantazijní fikci uváděnou
do chodu těmito továrnami na sny, jimiž masová média jsou. Sociální imaginár-
no aktivované obsahy stejných masových médií a čím dál více tažené k řádu vě-
cí možných, uskutečnitelných je zároveň v jakémisi smyslu „domestikováno“.

Pokud se v nejisté budoucnosti potvrdí zrod nového systému sociální komuni-
kace vzešlého z informatizace společnosti, nabude pak vztah reálno/imaginárno
v mentalitách lidí jiné konfigurace? A v jakém smyslu?

Lze předpokládat, že se budou kybernetické technologie, přizpůsobené prů-
měrné inteligenci díky všeobecné výuce a banalizované v našich gestikulačních
automatismech v důsledku rozmanitých praktik, nadále integrovat do našeho kaž-
dodenního reálna. Lze dokonce doufat, že rostoucí složitost těchto technologií
neumrtví v jejich uživateli úsilí o porozumění něčemu jinému, než jsou způ-
soby jejich uživatelské obsluhy. A lze se také domnívat, že klíče k „černým skříň-
kám“ nejnadvýšší technologie zůstanou pouze v rukou expertů. Co se však
stane, kdyby lidé čistě hypoteticky přestali ovládat všechny potřebné klíče?

Zde již vystupují obrysy *reality jiné povahy*. Počítač, který údajně pracuje v „re-
álném čase“, má svůj vlastní rytmus, z něhož je lidský mozek vyloučen. Dispo-
nuje mimolidským paměťovým prostorem pro ukládání dat, v němž je virtuálně
obsaženo vysvětlení. Vybaven schopností řešit problémy, aniž je mu explicitně za-
dán přesný algoritmus jejich řešení, mohl by si osvojit postup blízký lidskému
myšlení. Vlastní jazyk, umělá inteligence, schopnost jednat, samoreprodukční per-
spektiva: za těchto podmínek se autonomní realita stroje může vymanit z fiktiv-
ního světa člověka. Nahradí při svém rozředění v netvarovosti i lidskou realitu?

Pokud jde o imaginárno, lze se domnívat, že se budou nové technologie i na-
dále stávat součástí lidského světa díky jevům antropologizace. Už od dob antic-

kého světa zjišťujeme v mytologii a legendách náchylnost k tvoření lidských bytostí prostředky jinými než přirozeným rozmnožováním. Pygmalion tesá sochu ze slonoviny, jíž Afrodita vdechuje život. Mnohem později je oživena Gepettova loutka Pinocchio. Nyní si člověk a stroj kladou navzájem otázky a po řadě si na ně odpovídají. Stroj, který má místo obličeje obrazovku, je přátelský, úslušný, soucitný. Rozdíl je pouze v nuanci.

Vedle tohoto imaginárna se však rozvíjí *imaginárno jiné povahy*, které ho možná jednoho dne nahradí. Znovu vyvstává virtuálnost v přesném slova smyslu, o níž bezuzdnost, s jakou je s ní v dnešních dnech nakládáno, vypovídá jen málo. S virtuálností imaginárno proráží odstup, jistou autonomii vůči definicím a členěním, které doposud nabízeli lidé a jejich kultury.

„Přichází čas, ve kterém budeme moci uvidět naše myšlení dříve, než se ho budeme moci dotknout,“ řekl komentátor televizního dokumentu věnovaného obrazům budoucnosti. Jde ještě o reprodukci, nebo už o konstrukci? Nejsou tyto obrazy mentálními obrazy stroje, či nepředjímají je přinejmenším určitou stránkou? Půjdeme až tak daleko, že se bude hovořit o technologickém imaginárnu, tedy o imaginárnu jiné povahy než imaginárno lidské?

Inženýři, vědci a umělci se snaží tyto nové přeludy zachytit: automatická sazba, simulace v prostoru či v čase, vizuální kreace. Výborně. Pokud se však tyto ochocené přízraky budou banalizovat, nepůsobí rozhodující změnu v mentalitách lidí? Neprosadí nový pohled na svět? Jak bude člověk vnímat svůj vlastní svět a své bližní v tomto reálnu a imaginárnu strojového původu? Jak s nimi bude vstupovat do kontaktu?

Budu se držet této poslední otázky. Z originálního pohledu typologie netvarovosti není nemyslitelné, aby se z techniky virtuálního obrazu stal v nové realitě a v novém imaginárnu společnosti vzor pro virtualizaci člověka, to jest, snad poněkud restriktivně, pro konstrukci „vztahů syntézy“, na stejný způsob jako obrazy téhož jména. Leccos napovědět by mohly zdánlivě neškodné a velmi rozšířené praktiky, jako přepínání televizních kanálů čili *zapping*, kdy si uživatel skládá svou vlastní podívanou neustálým přepínáním a kombinováním prvků všech virtuálních představení, které mu nabízí jeho přijímač. Mohli bychom zde také uvést příklad *walkmanů*, románů v elektronické podobě, stromových struktur rozhodování a dále různých teleshoppingů, elektronických plateb nebo práce po internetu. A jak nemyslet na nové praktiky intimního života, kdy předplatitel sítě chráněný anonymitou buší doma v osamění do klávesnice svého počítače a sám si konstruuje partnera prostřednictvím hry linek pro soukromé použití?

Tato vyhlídka pak vede k otázce prostoru pro vzájemné vztahy a v širším slova smyslu navozuje problém terénu pro strukturu společnosti.

3.3. Otázka struktury

Mohlo by toto všechno – osvojení nových technologií, jejich rozvoj ve všech sektorech veřejného i soukromého života a zejména v banální každodennosti každého člověka – vytvořit novou strukturu společnosti významně odlišnou od rádu vybudovaných předešlými systémy epochy mluvení, psaní a masové komunikace?

Technopole (či *kybernetický prostor*) ohlašuje takový typ konfigurace, který bychom mohli elementárně i globálně nazvat „celulárním“ a tím navodit obraz jedinců uzavřených do jejich technologického *cocooning* a exkluzivně propojených mezi sebou elektronickými či fotonickými informatizovanými vazbami. Tento celulární model, ať jakkoli karikaturní, by se mohl objevit na různých úrovních neformalizované struktury společnosti. Uvedu zde tři stopy, jejichž vývoj by bylo vhodné sledovat se zvláštní pozorností.

3.3.1. Celularizace prostoru pro vzájemné vztahy

Viděli jsme, že ve společnostech epochy mluvení se vztah odvíjí v komunikaci fyzického styku tváří v tvář. V tradiční vesnici jsou vzdálenosti krátké nejen mezi lidmi, ale také k předkům, věcem, přírodě, vesmíru. V epoše psaní písmo sankcionuje fyzickou vzdálenost mezi bytostmi, nastoluje však mezi osobnostmi, které se pomalu vymanily z jednoty kolektivu, styk tváří v tvář duchovního charakteru. S epochou masové komunikace nastupuje komunikace mediální: mezi lidmi se nyní staví mediální stroj se svou velkou technickou a byrokratickou mocí. Jedná se zde o zdání styku tváří v tvář. Druhý účastník komunikace se ztrácí za důmyslnostmi masmediálního zobrazování. Zavede netvarovost do vztahů mezi lidmi rozhraní?

Slovo rozhraní, jímž se to ode dneška v *novoreči* jen hemží, se objevilo koncem 60. let. Označovalo dynamickou vazbu informační povahy mezi stroji. Slovo se nicméně rychle rozšířilo na „konverzační“ výměny mezi lidmi a technologickými stroji. Vazba stroj/stroj, člověk/stroj – výborně. Nestane se však zítra rozhraní, přistoupíme-li na hypotézu zrodu společnosti epochy netvarovosti, modelem pro komunikaci mezi lidmi, operací ve smyslu technického procesu, která tak nahradí vztah?

Nebude člověk budoucnosti, který denně pracuje s počítačovými programy, nakonec vidět v jiném člověku pouhý program, možná trochu neposlušný, ale jehož

odpor lze vždycky zlomit, jen když bude dostatečně analyzován? Vztáhneme samozřejmě tuto myšlenku k představě „vztahu syntézy“ zmíněné v předešlém bodě.

Často jsem měl příležitost ilustrovat tuto vizi historkou Suzan a Franka. Ivan Illich, který mi ji sdělil, se ji dozvěděl od Morrise Bermána. Suzan je učitelkou v jedné *high school* na Floridě. Její žáci při plnění domácích úkolů často využívají databank podle klíčových slov tématu práce. Jednoho dne, kdy bylo takovým tématem „sucho a hladomor na jižní Sahaře“, se Suzan zeptala Franka, co cítí, když o tom všem píše. Odpověď, jíž se jí od Franka dostalo, uvádí Suzan do hlubokého zmatku: „Nechápu, co chcete říct.“ Suzan totiž vidí za každým slovem někoho, kdo myslí na to, co říká, ale také kdo něco cítí. Pro ni jsou slova tvořící větu jako stavební prvky, z nichž se buduje most k citům druhého. Pro Franka jsou slova naopak informačními jednotkami, které on spojuje, aby vytvořil sdělení. Modelem, který strukturuje jeho způsob vnímání, je software osobního počítače, čistě formální referenční systém vylučující subjektivní konotace. Suzan vrhá bolestný a solidární pohled na svět svých bližních. Frank nemůže překonat prostou hru spojení technologizovaných dat.

Příklad vede přímo k celulárnímu schématu, v němž jedinec osamělý se svým počítačovým monitorem dosahuje dialogu se světem pouze prostřednictvím povělů vytukávaných do klávesnice.

3.3.2. Celularizace jedince

Tato první hypotéza vede okamžitě k druhé – k předpokladu o celularizaci jedince. Abychom pochopili povahu této eventuality, je třeba si nejdříve připomenout, že podle komunikačních systémů se pojem osobnosti a místa jedince ve společenství podstatně změnil.

Vzpomeneme si, že v epoše mluvení se jedinec identifikuje se svým společenstvím a patří k němu. Jeho pocity, chování, jazyk, způsoby komunikace se wpisují do skupiny, jejíž pravidla, projevy solidarity i rituály dávají smysl jeho existenci a zaručují její bezpečí. Tento model se zcela mění v epoše psaní. V důsledku velmi dlouhého vývoje, v němž podstatné místo zaujímá písmo, se uvolnilo vědomí vlastního já. Jedinec formovaný užíváním písma se stal bytostí kladoucí své vlastní otázky a požadující svou vlastní část osobní aktivity v různých oblastech – ve společnosti, umění, obchodě, náboženství, politice či vědě. Masovost jedince nevyklučuje, radikálně však mění jeho místo v organizaci společnosti i konkretizující obraz. Jedinec míní prožívat svůj život v sektorech privátního života, trávením volných chvil a domácím konzumem. Už však nemůže být ani řeči o osobní au-

tonomii a seberealizaci díky úsilí či privilegii. V hromadění protikladů charakteristickém pro toto období se přání být sebou samým překrývá potřebou nikoliv patřit k určitým skupinám, ale být jako ostatní a podílet se na všeobecně rozšířeném konformismu.

Společnost netvarovosti by mohla také přehodnotit povahu a místo jedince. Nové komunikační technologie nabízejí technický prostředek, jak zredukovat až do krajnosti, až k dosažení jednoty, průměr kruhu identifikace a příslušnosti. Spíše než proklamované osvobození projevu připomíná ústup rozhraní individualismus vytržený ze sociální tkáně a uzavření se do abstraktní sféry světa.

Dnes je právo na odlišnost, právo menšin, právo na osobní existenci předmětem veřejné diskuse u všech společenských hnutí i jednotlivých aktérů, a to daleko více než otázky rovnosti a demokracie. Bylo by bezpochyby riskantní hledat u takového vývoje vysvětlení na podporu mých domněnek. Ale přesto. Hypotéza celularizace jedince epochy netvarovosti se opírá o fakt, že to všechno vede ke zrodu nového individualismu, který se jen málo stará o společenský konsensus, ale který si pouze zachovává možnost výměny subjektivních interpretací o věcech.

3.3.3. Celularizace moci

Oslabování společenského konsensu vede ke třetí hypotéze – k hypotéze o celularizaci moci. Pokud zůstaneme na typologické úrovni, může se problém moci spokojit s velmi globální otázkou: jaký by mohl být model autority a způsobu jejího vykonávání ve světě strukturovaném netvarovostí? Problém pokrývá nejen pole politiky v úzkém slova smyslu, ale podle jednotlivých případů také oblasti ekonomie, vědy, náboženství, umění či způsobu každodenního života.

Jednomyslně respektovaná tradice vede lidi do společenství epochy mluvení. Tato věrnost dodává skupině na soudržnosti a stabilitě. Dlouhé řečnění slouží pouze k osvětlení tohoto faktu, nikoliv k diskusi o něm a představa vlády lidu v tom smyslu, jaký dnes přikládají na Západě termínu demokracie musí být okamžitě vyloučena. Podřízenost tradici vysvětluje rovněž roli náčelníka jako mluvčího předků i striktní meze jeho pravomoci. Donucovací pravomoc určité osoby či části obyvatelstva se proto ukazuje pro zajištění dobrého fungování společnosti jako zbytečná.

S nástupem měst a písma se pomalu rýsuje nový charakter společnosti. Více místa se začíná udělovat osobní iniciativě a jako vodítko se nabízí vnitřní determinace. Život ve společnosti nicméně rozděluje svá privilegia nerovně. Na základě individualismu a zvláštnosti potvrdí epocha psaní hierarchický pořádek, který bude napříště odlišovat elity od zbytku obyvatelstva.

V epoše masové komunikace se oddělování elit od ne-elit více rozostřuje. Určení charakteru společnosti, který není usměrňován poslušností vůči tradici a který nemá ani schopnost ani podmínky pro silné vnitřní odhodlání, se tak přesunuje k odkazu na ostatní jako homogennímu celku. Stále obnovovatelní *maso-
ví lídři* (mass-leaders), kteří se na chvíli vynořili z kolektivní anonymity, hrají roli zrcadla pro všechny zúčastněné. Ti si v něm přejí vidět projevy vlastního zánícení. Pomineme-li skutečné manipulace, přísahá tak celá společnost věrnost modelu anonymní moci, mocnému všeobecnému konformismu.

Jaká by potom byla nová vodítka pro člověka epochy netvarovosti? A v jakých podobách by se mohla objevit nová moc? Jelikož člověk epochy netvarovosti už vidí jedinou budoucnost lidstva pouze v technologické společnosti, jelikož přijímá či podstupuje její model jako nevyhnutelný, byl by tedy *cyber-directed*. Tento anglo-neologismus bude v tomto případě označovat pouze podřízenost obecným pravidlům řídicím technologickou organizací. Už jenom tím však signalizuje ztrátu váhy dřívějších tradičních, vnitřních i vnějších determinací.

Pro nejbližší budoucnost a jako svého času písmo, ohlašují nové technologie *du-
ální společnost*. Člověku, který není schopen přístupu k technologickému modelu, se už přiděluje nálepka nového analfabeta. Na nejvyšší úrovni se vytváří vysoce výkonná třída, zaměřená na technicko-ekonomické cíle, s velkým počtem odborníků na řízení informací, komunikace a rozhodování. Na druhém konci se různé nesourodé skupiny, vzdálené od zásadních rozhodnutí, jimiž jsou taženy a které jsou jim v krajním případě cizí, cvičí v paralelních činnostech s jistou autonomií. Pokud se pyramidové struktury udrží, řada významných rozhodnutí, čtenějších a životně důležitějších než v minulosti, může však být činěna v tajnosti nedostupných laboratoří, aniž jsou o tom poskytovány informace s poukazem na nesdílitelnou odbornost a všeobecný nezájem veřejnosti.

Mohly by se však vytvořit i charakterističtější rysy. Není tak vyloučeno, že se objeví celularizace moci na vrcholu pyramidy. Co to znamená? Složitost institucí a podniků, které vstoupily do informačního věku s jeho rytmy a vlastními potřebami, má stále častěji za následek vytváření mnohodisciplinárních úkolových skupin velmi krátkého trvání, jejichž úkolem je uskutečnit daný projekt. V budoucnosti budou muset vedoucí činitelé přenechat technokratům nejen péči o analýzu a diagnózu, ale vzhledem k naléhavosti přijímání rozhodnutí jim budou muset svěřit i řídicí páky pro zpětné vazby, které považují za přiměřené situaci. Nová instituce se silnou pravomocí, která je však limitována vymezeným akčním polem a velmi rychlou proměnlivostí, dobře odpovídá panující rozmanitosti a je schopná adekvátně reagovat na očekávání stále fluktuujících menšin. Bu-

de tak možno hovořit o celularizaci moci. Jde však samozřejmě stále o doplňující hypotézu.

Do tohoto pohledu na možnou budoucnost se vписuje moje poslední definice: *netvarovost je komunikační systém, kdy strojový jazyk privileguje společnost s virtualizující kolektivní mentalitou a celularizovanou sociální strukturou a je jí také privilegován.*

ZAPAMATUJTE SI

- ✓ Nejisté indicie signalizující destabilizaci systému masovosti jsou dnes překrývány díky rozvoji nových technologií předzvěstí hlubokých změn jak na úrovni jazyka, tak společenských a mentálních struktur.
- ✓ Tyto změny mohou totálně ořádit konfiguraci vztahů mezi lidmi a mohly by připravit vznik systému netvarovosti – ve smyslu, který jsem tomuto termínu připsal výše.
- ✓ Analýza nabízí vědecky soudržný pohled na tento systém možné komunikace ve společnostech budoucnosti. Kritický úsudek a etická reflexe o lepší budoucnosti jsou zde dány do závorek.